

Στιγμές οικοδόμησης μιας μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος *

Δημήτρης Χριστόπουλος dimitrischristopoulos@yahoo.gr

Το σύντομο κείμενο που ακολουθεί δεν είναι προορισμένο να δώσει μια τεκμηριωμένη απάντηση στα μείζονα ζητήματα που απασχολούν μια θεωρία ή μια προβληματική για το κράτος που επιθυμεί να έλκει την καταβολή της από τη μαρξιστική θεωρία. Η μόνη του προσδοκία είναι να υπαινιχθεί αποσπασματικές ερωτήσεις και ενδεχομένως έτσι να συμβάλει στη πρόκληση ενός αναστοχαστικού (δια)λόγου γύρω από την επικαιρότητα μιας τέτοιας θεωρίας σήμερα. Εξάλλου, ας λάβουμε υπόψη μας πως για τις περισσότερες ηγεμονεύουσες αντιλήψεις σχετικά με το κράτος, «η θεωρία μάλλον πρέπει να το αφήσει στην ησυχία του», όπως εύστοχα διατυπώθηκε, «κλείνοντάς το ζήτημα πριν ακόμη τεθεί».¹

Κλασσικές στιγμές οικοδόμησης

Η όποια στιγμή οικοδόμησης μιας μαρξιστικής θεωρίας του κράτος έχει δομικό υλικό από Λένιν, Γκράμσι, Αλτουσέρ, Πουλαντζά, από άλλους μη κλασσικούς, αλλά και προφανώς από όλους τους μεγάλους θεωρητικούς προδρόμους της νεωτερικότητας, η θεωρητική κληρονομιά των οποίων προφανώς δεν διαχέεται μόνο στο έργο του Μαρξ (με πρωτεύοντες, ανάμεσα σε άλλους, τους Μακιαβέλι, Σπινόζα και Χέγκελ).

Γράφει ο Λένιν, ήδη το 1917, την εποχή που η 2^η Διεθνής έχει εμφανώς παραμελήσει τη μελέτη του κράτους: «οι μορφές των αστικών

* Επεξεργασμένη μορφή του σχολιασμού του συγγραφέα στην εισήγηση του Δ. Δημούλη στο συνέδριο για τα 100 τεύχη των *Θέσεων* που έγινε στην Αθήνα το Σεπτέμβριο 2007.

¹ Δ. Δημούλη, «Η «μηχανή παραγωγής νόμιμης εξουσίας»: Ζητήματα θεωρίας του κράτους», σε *Θέσεις*, τεύχος 60, 1997, σ. 65.

κρατών είναι εξαιρετικά πολυποίκιλες...»² Ας σκεφτούμε πόσο πιο εξαιρετικά πολυποίκιλες είναι σήμερα. Επίσης, δεν είναι διόλου καινοφανές ότι τόσο η 2^η όσο και η 3^η Διεθνής δεν απέδωσαν τη δέουσα σημασία στην κουβέντα αυτή, καθώς η πολιτική στρατηγική τους και ο προγραμματικός τους λόγος αφιερώθηκε πολύ περισσότερο στη συνέχεια της: «... αλλά όλες καταλήγουν στην δικτατορία της αστικής τάξης».

Σταχυολογώ εισαγωγικά ακόμη δύο αποσπάσματα, τα οποία όχι απλώς διατηρούν ακέραια την πολιτική τους κρισιμότητα, αλλά σήμερα είναι περισσότερο επίκαιρα από την εποχή στην οποία γράφτηκαν: το μεν πρώτο αφορά τη νομιμοποίηση της εξουσίας, δηλαδή την ιδιότητα του άρχειν διά του λόγου και όχι αποκλειστικά δια της βίας, το δε δεύτερο την ιδιότητα του πολίτη. Γράφει ο Πουλαντζάς για τον Γράμσι: «Η έννοια της ηγεμονίας μας δίνει τη δυνατότητα να ερμηνεύσουμε ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της πολιτικής απέναντι στις κυριαρχούμενες τάξεις: τις σχέσεις συναίνεσης που συναρθρώνονται με τις σχέσεις καταστολής τις οποίες αποκρυσταλλώνει η πολιτική εξουσία» κλπ.³ Ο Αλτουσέρ, στο πρώτο του δοκίμιο πολιτικής φιλοσοφίας, το 1959 γράφει με δύο μεγαλειώδεις κουβέντες: «Ο πολίτης είναι το κράτος μέσα στον ιδιώτη».⁴ Από τα μέσα της τελευταίας δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα, μείζον τμήμα της αμερικανικής και ευρωπαϊκής πολιτικής φιλοσοφία επαναφέρει στο προσκήνιο τον σχετικό με την ιδιότητα του πολίτη προβληματισμό, εξαιτίας της αναγκαιότητας διαχείρισης των ιστορικών μειονοτικών ζητημάτων καθώς και των σύγχρονων μεταναστευτικών ρευμάτων. Πουθενά, ωστόσο, στα κείμενα τόσο της φιλελεύθερης όσο και της ρεπουμπλικάνικης σκέψης, τα οποία πληθαίνουν με γεωμετρικούς ρυθμούς στις μέρες μας, δε θα μπορούσαμε να βρούμε πιο καίρια διατύπωση από την προηγούμενη.

Σήμερα το ερώτημα για το κράτος αφορά (και) την Ευρώπη.

Οι εξελίξεις στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κυρίως μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ το 1992 θέτουν την ευρωπαϊκή θεωρία του κράτους ενώπιον ενός καινοφανούς πολιτειακού φαινομένου, το οποίο ιστορικά υποστασιοποιείται μέσω μιας αντιφατικής ιδιότητας: ενώ η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση οικοδομείται με βασικό υλικό τη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων κυριαρχίας, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είναι ή δε γίνεται «κυρίαρχη», σύμφωνα με τις κλασικές θεωρίες για την κυριαρχία. Για τις θεωρίες αυτές,⁵ η έννοια της «κυριαρχίας» ενσαρκώνει το «αυτοδύναμο», «πρωτογενές», «ασυναγώνιστο», «αδιαίρετο» και

² Κράτος και Επανάσταση, Εκδ. Κατσαντζά, Αθήνα, 1974, σ. 40.

³ Για τον Γράμσι, Εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα, 1984, σ. 66.

⁴ Μοντεσκιέ, Πολιτική και ιστορία, Εκδ. Πλέθρον, Αθήνα, 2005, σ. 76.

«απόλυτο» στοιχείο. Εξ ορισμού λοιπόν, το γεγονός ότι δίπλα στα κυρίαρχα κράτη, μια νέα υπόσταση γεννιέται που δεδομένα ασκεί δημόσια εξουσία θέτει εν αμφιβόλω την εγκυρότητα ή τουλάχιστον τη χρηστικότητα αυτών των θεωριών στη σημερινή συγκυρία.

Γεννιέται λοιπόν κράτος στην Ευρώπη; Κατά την άποψή μου, η απάντηση είναι διστακτικά καταφατική: γεννιέται κράτος χωρίς έθνος. Αυτή είναι η πεμπτουσία της μαρξιστικής θεωρίας του κράτους, η διαδρομή της οποίας δρομολογείται από την «Καταγωγή της Οικογένειας» και καταλήγει στη συμβολή της «επινόησης της παράδοσης» του Χομπσμπουμ, αλλά και διάφορες άλλες σύγχρονες θεωρήσεις. Όλες βέβαια, μακριά από τη σοβιετική - σταλινική - θετικιστική αντίληψη για το έθνος. Ενώ λοιπόν οι εξελίξεις στο ευρωπαϊκό πεδίο δείχνουν πόσο αποπροσανατολιστική είναι μια οργανική αντίληψη για το έθνος σύμφωνα με την οποία το τελευταίο είναι «το σύνολο των ανθρώπων που έχει κοινή γλώσσα, ρίζες κλπ.», αντιθέτως φαίνονται να δικαιώνουν δυστυχώς πανηγυρικά μια γραφειοκρατική αντίληψη και πρακτική για το κράτος, γεγονός που ομολογείται και από την ίδια την ΕΕ μέσω της συζήτησης για το περίφημο «δημοκρατικό έλλειμμα».

Από τη δική τους πλευρά, οι φιλελεύθερες θεωρίες για το κράτος είτε ολισθαίνουν προς τον οικονομικό αναγωγισμό («όλα από ή για το κεφάλαιο») είτε απλώς παραδέχονται και αναπαράγουν τις εθνικιστικές προσλήψεις που βλέπουν το έθνος μπροστά από το κράτος. Αυτή τη στιγμή στην Ευρώπη διαπιστώνουμε πως διστακτικά φτιάχνεται κράτος και ακόμη πιο διστακτικά συγκροτείται μια «ευρωπαϊκή» εθνική ταυτότητα, ένας νεόκοπος ευρωπαϊκός εθνικισμός, κατά τον Μπαλιμπάρ.⁶

Αντιμέτωποι με την μεταβατική συγκυρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς μια πολιτειακά πιο συμπαγή μορφή, πολλοί αναλυτές που αναφέρονται σε μια μαρξιστική ή έστω μαρξίζουσα θεωρία για το κράτος

⁵ Για μια ευσύνοπτη και εκλαϊκευμένη παρουσίασή τους, πρβλ: Π.Δ. Δαγτόγλου, *Περί κυριαρχίας*, β' έκδοση αναθεωρημένη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1986.

⁶ Πριν από λίγο περισσότερο από 10 χρόνια, ο ίδιος περιέγραφε ακολούθως το κρατικό φαινόμενο στην Ευρώπη: «Το κράτος σήμερα στην Ευρώπη δεν είναι ούτε εθνικό ούτε υπερεθνικό. Αυτή η αμφισημία, αντί να αμβλύνεται, όλο και βαθαίνει. Στην πράξη (...) αυτό σημαίνει το εξής: στο πεδίο της κατανομής των εξουσιών ανάμεσα στο επίπεδο των "εθνικών κρατών" και στο επίπεδο των "κοινοτικών θεσμών" είναι έκδηλος ένας επίμονος πλεονασμός, ένας ανταγωνισμός μεταξύ των θεσμών. Στην πραγματικότητα ωστόσο υπάρχει μάλλον μια δυνητική διαδικασία αποσύνθεσης ή ελλείμματος του κράτους: ελλείμματος εξουσίας, ευθύνης, δημοσιότητας. (...) Αυτό θα μπορούσαμε να το επεξηγήσουμε λέγοντας ότι εισήλθαμε σε μια νέου τύπου φάση "ιδιωτικοποίησης" του κράτους υπό την επίφαση ενός πολλαπλασιασμού ή μιας υπέρθεσης δημόσιων θεσμών. Αυτό είναι πιθανώς αποτέλεσμα ότι για ένα κράτος αυτού του τύπου (κάτι χωρίς προηγούμενο στην Ιστορία, κατά κάποιον τρόπο η φιλελεύθερη ουτοπία σε πρακτική κατάσταση) δεν απαντάται προϋφιστάμενο μοντέλο».

δεν έχουν ανταπεξέλθει επιτυχώς στην αντιμετώπιση δύο κινδύνων: ο πρώτος είναι να υποκύψει κανείς με νοσταλγικό τρόπο στην εθνοκρατική δημοκρατική κυριαρχία που αναμφίβολα κλυδωνίζεται, ως μια ρομαντική ανάμνηση είτε ακόμη ως στόχο που καλούμαστε να μη χάσουμε από τον πολιτειακό μας ορίζοντα. «Το εθνικό συνταγματικό κράτος είναι το πιο δημοκρατικό πολιτειακό εγχείρημα που έχει ως τώρα δοκιμαστεί στη δύση» είναι το εύλογο επιχειρήμά τους. Ο δεύτερος κίνδυνος είναι αυτός του αχαλίνωτου αναθεωρητισμού που γενικώς έχει γοητεύσει σοβαρά τμήματα της κοινωνικής θεωρίας, συμπεριλαμβανομένης και της αριστερής, στην Ελλάδα και την Ευρώπη. «Πρέπει όλα να τα ξαναδούμε, να τα επανερμηνεύσουμε υπό το φως των νέων δεδομένων», ακούμε με αυξανόμενη ένταση: την κρατική κυριαρχία, το ποινικό δίκαιο, τον εμφύλιο κ.ο.κ. Θα συμφωνήσω ότι τίποτε δεν είναι θέσφατο, ωστόσο κάποια είναι κεκτημένα. Πολλές φορές αυτή η πρόκληση της συνολικής αναθεώρησης είτε ενδεδυμένη μεταμοντέρνων αφηγήσεων είτε μοντέρνων ηθοπλασιών, ουσιαστικά στοχεύει τα κεκτημένα, ακόμη και ασύνειδα. Ετσι λοιπόν, το «νέο» που κομίζει δεν είναι και πολύ νέο, αλλά ένα ρετουσαρισμένο παλιό.

Εξάλλου, ποιος αμφιβάλλει σοβαρά σήμερα ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση διατηρεί ατόφια την εθνοκρατική διαδικασία; Ποιος αυταπατάται ότι η ευρωπαϊκή ιθαγένεια είναι κάτι πραγματικά νέο που ενοποιεί σε μια διαφορετική ποιότητα το άθροισμα των ευρωπαϊκών λαών και των κατοίκων αυτής της ηπείρου; Η ευρωπαϊκή ιθαγένεια παραμένει αγκυροβολημένη στην ιθαγένεια του εθνικού κράτους, προσανατολίζεται αποκλειστικά σε αυτή, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και προς τους φορείς της, σε μια ιδιότητα που υποτίθεται υπόσχεται να υπερβεί. Τα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης σθεναρά εξαιρούν από την ευρωπαϊκή ιθαγένεια τη μόνη δημοκρατική, νέα και όντως απελευθερωτική διάσταση που αυτή τη μόνη δημοκρατική, νέα και όντως απελευθερωτική διάσταση που αυτή μπορεί να έχει, με το άνοιγμά της σε όλους τους κατοίκους της ηπείρου, αλλοδαπούς και μη.

Γράφει ο Α. Μανιτάκης, μόνος έλληνας συνταγματολόγος που δημιουργικά συμμετέχει σε συζητήσεις κριτικού - ριζοσπαστικού προσανατολισμού που λαμβάνουν χώρα στο ευρωπαϊκό πλαίσιο σχετικά με την πολιτειακή συγκυρία της ηπείρου: «Οι μετασχηματισμοί της κυριαρχίας καθοδηγούνται κατά συνέπεια από μια δυναμική, που τείνει στη διάπλαση μιας άλλης μορφής «κυριαρχίας», μετα-εθνικού χαρακτήρα, ανείπωτης και πρωτόγνωρης, η οποία χωρίς να απαρνείται ή να εξαλείφει τις βασικές ιδιότητες της «πολιτικής κυριαρχίας», τις

εμπεριέχει μεταμορφωμένες. Τις εμπεριέχει αποψιλώνοντάς τες από κάθε είδους απολυταρχικά και εθνο-κρατικά στοιχεία»⁷.

Ωστόσο, δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι η νέα μορφή κυριαρχίας που συγκροτείται αυτή τη στιγμή στην Ευρώπη, εμπεριέχει αποψιλώνοντας τις εθνοκρατικές κυριαρχίες από κάθε είδους απολυταρχικά και εθνοκρατικά στοιχεία, όπως ο Μανιτάκης υποστηρίζει⁸. Αντιθέτως, μερικά στιγμιότυπα του έργου τα έχουμε ξαναδεί στην Ευρώπη των εθνοτήτων. Ο συγγραφέας βλέπει στη μετάβαση (από το εθνικό στο μετα-εθνικό) την υπέρβαση (του εθνικού). Ωστόσο, εδώ νομίζω ότι παρασύρεται, έστω και με λανθάνοντα τρόπο, από αυτό που επιζητά. Δηλαδή, μια Ευρώπη-φρούριο με πραγματικό Σύνταγμα, θα έπαυε να είναι φρούριο; Τα έθνη σφυρηλατήθηκαν θεσμικά μέσα από τα Συντάγματά τους, και όμως δεν έπαψαν να είναι φορείς αποκλεισμού των μειονοτήτων τους. Οι μειονότητες της Ευρώπης των εθνοτήτων είναι οι μετανάστες και πρόσφυγες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ακόμη και ένα πραγματικό Ευρωπαϊκό Σύνταγμα δεν μπορεί να υπερβεί τα εγγενή όρια της ευρωπαϊκής υπόσχεσης, που έχουν να κάνουν με τη θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον παγκόσμιο καταμερισμό εξουσίας και εργασίας.

Τα ιστορικά όρια της κανονιστικότητας

Η μαρξιστική θεωρία για το κράτος δίνει τα μεθοδολογικά εργαλεία, διαθέτει διανοητικά κεκτημένα, προκαλεί εύστοχες ερωτήσεις στις οποίες παλεύουμε να δώσουμε το δυνατότερο εύστοχες απαντήσεις. Ωστόσο, το πλέον θεμελιώδες έργο που μπορεί να επιτελέσει μια θεωρία για το κράτος που έλκει την καταγωγή της από το μαρξισμό - χωρίς να χρειάζεται να πολύ-επαίρεται γι' αυτό⁹ - είναι ότι βρίσκεται σε προνομιά να αντιπαρατεθεί στις ηγεμονεύουσες αυτή τη στιγμή στο δυτικό κόσμο νεοκαντιανές προσεγγίσεις τόσο του κρατικού όσο και του δικαϊκού φαινομένου ευρύτερα. Οι θεωρήσεις αυτές, οι οποίες ξεκινούν από την περίφημη «Θεωρία της Δικαιοσύνης» του αμερικάνου

⁷ Α. Μανιτάκης, *Το «Σύνταγμα» της Ευρώπης αντιμέτωπο με την εθνική και λαϊκή κυριαρχία*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2005.

⁸ Οπ. π., σ. 17.

⁹ Όπως το να επικαλείται κανείς διαρκώς τον μαρξισμό δεν τον κάνει μαρξιστή, αντίστροφα η ονομαστική επίκληση του μαρξισμού από τους μαρξιστές δεν είναι απαραίτητη, ενώ πολλές φορές είναι βαρετή και άκομψη. Είναι σαν να συναναστρεφόμεστε ένα μορφωμένο και συγκροτημένο άνθρωπο, ο οποίος όμως διαρκώς δεν διστάζει να μας θυμίζει πόσο μορφωμένος και συγκροτημένος είναι, προσφεύγοντας σε ένα διαρκές name dropping του Καρλ Μαρξ. Αυξάνει τις πιθανότητες να τον βαρεθούμε και να τον απομονώσουμε, ενώ ταυτόχρονα μειώνει τις πιθανότητες να πείσει.

John Rawls¹⁰, και προφανώς, αντλώντας δύναμη από την άτακτη οπισθοχώρηση και κρίση της μαρξιστικής θεωρίας την τελευταία εικοσαετία, δίνουν απαντήσεις για όλα όσα συμβαίνουν ή δεν συμβαίνουν στην κοινωνία, επί τη βάσει ανεπιτήδευτα ανιστόρητων θέσεων.¹¹ Οι κανονιστικές αυτές θεωρίες ψάχνουν λύση στα προβλήματα της ανθρωπότητας προσφεύγοντας στις έννοιες του «καλού» του «δικαίου» του «ευλόγου», του «ορθολογικού» κλπ. χωρίς ωστόσο να διερωτώνται στοιχειωδώς υπεύθυνα τι έγινε μέχρι σήμερα, τι δεν πήγε καλά, για να το πω απλά, και ούτε «δίκαιος» είναι ο κόσμος, ούτε «καλός», ούτε καν «εύλογος» πολλώ δε μάλλον «ακριβοδίκαιος». Τι έγινε δηλαδή από τη δημοσίευση της «Αιώνιας Ειρήνης» του Καντ και έκτοτε έχουμε ακόμη σχεδόν αιώνιους πολέμους, με αναλαμπές ειρήνης; Γιατί λοιπόν το κράτος που ξέρουμε δεν μπορεί να δώσει απαντήσεις «καλές» και «δίκαιες»; «Επειδή κάνει λάθη», λένε (όχι πάντα) καλοπροαίρετα οι θιασώτες ενός υπερβατολογικού «δέοντος γενέσθαι» του οποίου η διαμόρφωση ξεχνά το «είναι». Δεν είναι λοιπόν τυχαίο πως, κατά κανόνα, σε στιγμές πολιτικών κρίσεων, πολέμων κλπ. οι θιασώτες αυτού του φιλελεύθερου ιδεαλισμού, γρήγορα και μάλλον αναπάντεχα, ακόμη και για τους ίδιους, τάσσονται στο πλευρό της διατήρησης των παρόντων εξουσιαστικών συσχετισμών. Σαν ιανός λοιπόν, στις κρίσεις, ο ιδεαλισμός λοιπόν δίνει τη θέση του στον κυνισμό και ο φιλελευθερισμός στην ολοκληρωτική αποφασιοκρατία.¹²

Όμως, τι άλλο πέρα από τα αυτονόητα του ιστορικού υλισμού και της διαλεκτικής μπορεί να υπενθυμίσει εδώ λοιπόν μια θεωρία για το κράτος που θέλει να σταθεί συνεπώς απέναντι στις στοιχειώδεις μαρξιστικές θέσεις: ότι το «δέον» δεν μπορεί - και να ήθελε - να είναι ιστορικά αδιάφορο έναντι του «είναι». Ή, σε τόνο πιο πολεμικό, αξίζει τον κόπο να υπενθυμίζει κανείς πως «το κράτος εμφανίζεται [και λειτουργεί] εκεί που οι ταξικές θέσεις δεν μπορούν αντικειμενικά να συμφιλιωθούν.»¹³

¹⁰ Στα ελληνικά από: Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα, 2003.

¹¹ Προσωπικά, έχω ακούσει νέο συνταγματολόγο να λέει πως «δεν μένδιαφέρει η ιστορία», διότι προφανώς αλλοιώνει τα καθαρά υπερβατολογικά αξιακά του κριτήρια, τα οποία επιθυμεί να αφήσει αλώβητα από την ορμή της ιστορικής περιπέτειας. Αλλά, όταν ένας συνταγματολόγος λέει πως δεν τον ενδιαφέρει η ιστορία, μου φαίνεται ότι είναι σαν να λέει ένας φυσικός πως δεν τον ενδιαφέρουν τα μαθηματικά.

¹² Ας θυμηθούμε λίγο τη θέση προεξechόντων φιλοσόφων του φιλελεύθερου ρεύματος στις δύσκολες συγκυρίες των πολέμων στη Γιουγκοσλαβία, στο Αφγανιστάν, στο Ιράκ, κλπ. Εάν εξαιρέσει κανείς την περίπτωση της εισβολής στο Ιράκ, σε όλες τις προηγούμενες περιπτώσεις οι θιασώτες του «δικαίου», αναφανδόν υποστήριζαν τις «δίκαιες» - πλην όμως παράνομες για το διεθνές δίκαιο - λύσεις της στρατιωτικής επέμβασης.

¹³ Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και επανάσταση*, όπ. π. σ11,

Μη κλασσικές στιγμές οικοδόμησης: η αστάθμητη συγκυρία

Λέγαμε στην αρχή αυτού του κειμένου πως η όποια στιγμή οικοδόμησης μιας μαρξιστικής θεωρίας του κράτος έχει δομικό υλικό από κλασσικούς, «αλλά και από άλλους μη κλασσικούς».¹⁴

Σήμερα, αξιοποιώντας τη θεωρητική κληρονομιά αυτών, ψάχνουμε απαντήσεις: όχι όμως βεβαιότητες και «πακέτα» θέσεων. Τέτοια πολυτέλεια δεν υπάρχει. Διότι απέναντι σε προσεγγίσεις ολιστικού τύπου, οι οποίες έχουν σαθρή ή εάν μη τι άλλο, ανεπαρκή πολιτική στήριξη από τις μάζες τόσο στην Ευρώπη όσο και στον κόσμο (εδώ ίσως τμήμα της Λατινικής Αμερικής να αποτελεί εξαίρεση) οι νέοφιλελεύθερες στρατηγικές που ηγεμονεύουν μάλλον θα έχουν εύκολο έργο, όπως εξάλλου, τρανά αποδεικνύεται ως σήμερα. Εξάλλου, ο έλεγχος των πιο σύνθετων και αδιόρατων ιδεολογικών χειραγωγικών μηχανισμών που γνώρισε η νεωτερικότητα είναι δώρο που καμία εξουσία δεν θα άφηνε να πάει ανεκμετάλλευτο.

Όπως έλεγε κι ο Αλτουσέρ, αναφερόμενος στη πάλη των ιδεών-τάξεων, «καμία καρέκλα δεν είναι κενή». Κάποιον πρέπει να σηκώσουμε για να κάτσουμε. Κενός χώρος, δύσκολα βρίσκεται. Ωστόσο, ο θεωρητικός κόπος που πρέπει να καταβληθεί για να λάβουμε θέση δεν είναι ποτέ ο ίδιος. Καλούμαστε να ιεραρχούμε και να κάνουμε οικονομία θεωρητικών δυνάμεων. Εκεί που υπάρχουν, καλούμαστε να αναδεικνύουμε τις αντιφάσεις και τα αδιέξοδα του οικονομικού φιλελευθερισμού, ο οποίος συχνά βρίσκει εμπόδια στο κράτος δικαίου. Ο καπιταλισμός - σε περιόδους ταξικών και άλλων κοινωνικών εντάσεων κατεξοχήν - κάνει σοβαρές εκπτώσεις από την ιδεολογική του μήτρα. Δεν είναι παραδοξολογία να υποστηρίξουμε ότι ο φιλελευθερισμός μπορεί κατεξοχήν να μην είναι φιλελεύθερος. Τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα είναι εμπόδια στη συγκυρία της αναδιάρθρωσης των κεφαλαιοκρατικών δομών και θεσμών, για το λόγο αυτό είναι στο στόχαστρό της. Αξιοποιούμε τη θεωρητική κληρονομία του πολιτικού

¹⁴ Νομίζω, παρεμπιπτόντως, πως οι θέσεις καλούνται να αφιερώσουν περισσότερο χώρο σε τέτοιους συγγραφείς, είτε μεταφράζοντας στα ελληνικά πρωτότυπα κείμενά τους, είτε περιλαμβάνοντας μελέτες άλλων ερευνητών ή θεωρητικών που αναφέρονται σε αυτούς. Δεν είναι στις προθέσεις ούτε στις δυνατότητες αυτού του σύντομου άρθρου να παραπέμψει αναλυτικά σε θεωρητικούς, η συμβολή των οποίων κατεξοχήν θα μπορούσε να εγγραφεί σε μια γραμμή συνέχειας, γόνιμης τομής ή προέκτασης της κλασσικής μαρξιστικής θεωρίας για το κράτος. Έναντι πολλών άλλων, θα κάνω μια υπαινικτική εξαίρεση για την Chantal Mouffe. Το έργο της συνιστά μια, κατά την άποψή μου, ιδιαίτερος εύστοχη κριτική στις απόπειρες συμβιβασμού της δημοκρατίας με το φιλελευθερισμό μέσα από διαβουλευτικές διαδικασίες καθολικής έλλογης συναίνεσης, αντίστοιχες με αυτές που επικαλείται ο ύστερος Habermas. Βλ. C. Mouffe, *Το Δημοκρατικό Παράδοξο*, Αθήνα: Πόλις, 2004.

φιλελευθερισμού για να αναδείξουμε τα αδιέξοδα του εποικοδομήματος που προγραμματικά και ιστορικά αναφέρεται σε αυτόν. Αξιοποιούμε τη μαρξιστική κληρονομιά για να αναδείξουμε τις - σε τελευταία ανάλυση - αντιφάσεις του πολιτικού φιλελευθερισμού. Προφανώς, και δεν αρκούμαστε να καταγγείλουμε τα κραυγαλέα αδιέξοδα της νεοφιλελεύθερης συγκυρίας, μηρυκάζοντας στερεοτυπικά ιδεολογήματα επειδή είναι δημοφιλή. Το να δείξει κανείς ότι το κράτος είναι «με τους πλούσιους» είναι μάλλον εύκολο. Το να δείξει ότι το κράτος «δεν είναι ουδέτερο» είναι κατά τι πιο δύσκολο. Το να συγκροτήσει μια τεκμηριωμένη απάντηση στο θεμελιώδες για τη μαρξιστική μεθοδολογία ερώτημα του Πασουκάνις «γιατί αυτό το περιεχόμενο [δηλαδή η ταξική δομή] παίρνει εκείνη τη συγκεκριμένη μορφή»¹⁵ [εν προκειμένω, το κράτος δικαίου] και ακόμη περισσότερο, τι είδους ιστορική διέξοδος μπορεί τεκμηριωμένα να υπάρξει, είναι σίγουρα άλλης τάξης δυσκολία.

Και με αυτή την κληρονομιά κεκτημένη δεν θα αποφύγουμε απορίες. Ωστόσο, κάπου εκεί θα έχει διακριθεί ποιο στρατόπεδο διαλέγουμε. Το γεγονός ωστόσο ότι (θα) υπάρχει στρατόπεδο, σημαίνει ότι (θα) υπάρχει πάλη.

¹⁵ *Μαρξισμός και Δίκαιο*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1977, σ. 91.